

УДК 347.477

Бабич Ірина Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

Постановка проблеми. В процесі розвитку ринкових відносин ми стикаємось із зловживанням права. В такому випадку закономірним здається закріплення принципів розумності, добросовісності та справедливості.

Українське законодавство містить правила о межах реалізації та захисту цивільних прав. Ця конструкція базується на декількох принципах, основне місце серед яких займає вимога того, що суб'єктивні цивільні права, відповідно ст. 509 ч.3 Цивільного кодексу України мають набуватись, здійснюватись, захищатись та припиняються із дотриманням принципів добросовісності, розумності і справедливості.

Цивільний кодекс України відрізняється від цивільного законодавства УРСР та СРСР широким застосуванням понять «добросовісність» та «розумність», на відміну від поняття «справедливість». У Цивільному кодексі УРСР 1963 р. йшла мова тільки про добросовісного набувача та власника. Презумпція добросовісності та вимога добросовісності при здійсненні певних прав вперше були введені Основами Цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 31 травня 1991 р. Поняття «розумність» в Цивільному кодексі УРСР 1963 р. не вживалося взагалі, а в Основах Цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1991 р. було використано лише у статті про розумний строк виконання зобов'язань.

Незважаючи на часте вживання цих понять в цивільному законодавстві, визначення цих понять у законі немає.

Принцип добросовісності є загальнотеоретичним, але посідає особливе місце в системі регулюючої зобов'язальні відносини.

Добросовісність можна визначити як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків [1, с. 10].

Стан дослідження теми. Окремі сторони й аспекти добросовісності та принципів цивільного права були предметом наукових пошуків С.С. Алексєєва, З.А. Бербешкіної, О.Б. Венгерова, М.М. Вольєнко, К.С. Гаджієва, Л.Г. Грінберга, Г.І. Григор'єва, О.І. Екімова, Д.О. Керімова, В.Н. Кудрявцева, В.С. Нерсесянца, І.Б. Новицький, Р.З. Лівшица, О.О. Лукашевої, Г.В. Мальцева, О.В. Сурілова, Р.О. Халфіної, Є.О. Харитонова, О.І. Харитоновой, С.Л. Явича та інших вчених.

Метою статті є визначення принципу добросовісності у сучасному цивільному законодавстві України, а також його зв'язок із зловживанням правом.

Виклад основного матеріалу. Г.А. Гаджалієв визначає принцип добросовісності як метод, який дозволяє забезпечити гармонію, баланс приватних та суспільних інтересів [2, с. 58].

З цієї позиції добросовісність є відбитком потреби суспільних інтересів в гармонізації господарських правовідносин. Основним методом галузі цивільного права є метод диспозитивності, що гарантує учасникам господарських відносин вільне і рівне волевиявлення їх намірів при укладанні договорів і створенні правил поведінки. А отже добросовісність можна розуміти як метод, за яким потім розвиваються встановлені учасниками відносини.

Принцип добросовісності застосовується не тільки як регулятор відносин, він також є критерієм оцінки відповідності позитивному праву встановлених учасниками правових норм.

Принцип добросовісності – це не тільки метод забезпечення гармонії приватних та публічних інтересів, але й об'єктивне мірило, яке має виконуватись як критерії для прийняття рішень суддями. Добросовісність як об'єктивне мірило – це ідеальні бажані правовідносини, в рамках яких їх учасники, як «добрі господарі», відомі ще римському праву,

додержуються такої поведінки, яка розходиться із соціальним ідеалом [2, с. 58].

Як зазначає А.Л. Мережко, такий принцип впливає із принципу *pacta sunt servanda*, оскільки добросовісне виконання договору є можливим лише у тому випадку, коли договір здійснюється відповідно до його дійсного змісту [3, с.187].

Істотною умовою нормального функціонування будь-якого правопорядку є добросовісність як необхідний критерій належної поведінки суб'єктів правовідносин у межах цього правопорядку. Принцип добросовісності (*bona fides, binne foi, good faith*) зумовлює добросовісну та чесну поведінку суб'єктів при виконанні своїх зобов'язань та здійсненні своїх прав, особливо в галузі договірних правовідносин. У цьому сенсі принцип добросовісності доповнює такий загальний принцип права, як принцип *pacta sunt servanda*, будучи його невід'ємним компонентом [3, с. 160].

Як зазначає Міжнародний суд ООН, «одним із основних принципів, що регулює створення та виконання юридичних зобов'язань незалежно від джерела, є принцип добросовісності. Відповідальність та довіра притаманні міжнародній співпраці, особливо в епоху, коли ця співпраця в багатьох галузях стає все більш необхідною. Так само як правило *pacta sunt servanda* в праві договорів ґрунтується на добросовісності, так і зобов'язальний характер міжнародних законів, які виходять із односторонніх заяв, ґрунтується на цьому принципі» [3, с. 161].

Існує презумпція добросовісного володіння, а також презумпція добросовісності дій, яка є проявом реалізації права власності, а також інших речових прав.

У цивільному праві межі здійснення цивільних прав визначаються ст. 13 ЦК України: цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства, із додержанням прав інших осіб, не завдаючи шкоди довкіллю або культурній спадщині; не завдаючи шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; із додержанням моральних засад суспільства; не допускаючи використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісної конкуренції. Отже, вказана норма забороняє зловживання правом.

Зловживання метою, заради якої був укладений договір, можливе при передачі сторонами один одному власних прав або обов'язків. У цивільно-правових відносинах таке зловживання можливе дуже часто, наприклад: 1) поступка свого абсолютного майнового права у довірче управління; 2) надання права вимоги до самого себе, наприклад запрошення лікаря або репетитора.

За однією точкою зору зловживання не має місця, якщо особа здійснює право, яке йому належить. Так, за думкою Н.С. Малеїна, якщо уповноважена особа діє у межах свого права, то не зловживає ним. Якщо ж вона при здійсненні свого права виходить за межі встановлені законом, то вона не зловживає правом а порушує закон, за що має притягатись до відповідальності. В обох випадках, для обох випадків для ідеї загального ідеї і загальної норми не має місця [4, с. 160].

У свій час аналогічну позицію відстоював М.М. Агарков, який вбачав небезпеку у визнанні теорії зловживання правом, оскільки остання передбачає велику роль судового вбачання при кваліфікації дій особи у якості зловживання правом [5, с. 424].

Значне зацікавлення вивченню проблеми зловживання правом виявив В.П. Грибанов. Вказуючи на буквально тлумачення терміна «зловживання правом» як застосування права у зло, В.П. Грибанов підкреслює, що проблема зловживання правом пов'язана не із суб'єктивним правом взагалі, не із його змістом, а із процесом його реалізації [6, с. 31]. Коли особа виходить за межі змісту наданого йому права, воно вже виступає не як уповноважений суб'єкт, тому немає мови про зловживання правом у цьому випадку.

Визначаючи зловживання правом, В.П. Грибанов вказує, що зловживання правом має місце тільки тоді, коли уповноважена особа, діючи у межах належного їй суб'єктивного права, у межах тих можливостей, які складають зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом межі здійснення цих прав [6, с. 32].

Проаналізувавши цивільне законодавство можна дійти висновку, що зловживання метою договору можливе не тільки зі сторони кредитора, а і з боку особи, якій делегуються деякі повноваження. Цією особою може бути також боржник. Якщо законодавством обмежені деякі випадки зловживання кредитором метою договору, то зловживання метою договору з боку боржника майже не регулюється.

Регулювання зловживання тільки з боку кредитора пояснюється раціональним розумінням самого права. Але ж невиконання мети договору неможна розглядати як раціональні відносини.

Зловживання з боку кредитора регулюється загальними положеннями про забезпечення виконання зобов'язань, відповідальністю за неналежне виконання зобов'язань. В окремих видах договорів, які мають велике соціальне значення, зловживання не допускається спеціальними нормами, як,

наприклад, в договорі купівлі-продажу прямо вказується положення про строк якості і кількість товару (гл. 54 ЦКУ).

Вказані способи зловживання метою договору регулюються позитивним законодавством.

Яскравим прикладом зловживання позитивним законодавством з боку кредитора, незалежно від регулювання їх положень законодавством, можливе в договорі про довірче управління майном (ст.1029 ЦКУ), за яким одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителю) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Якщо управитель буде управляти майном не в інтересах установника управління, то тим самим він зловживає метою договору.

Більш детально зловживанням цивільними правами розглядає Ємельянов В.И. в роботі «Разумність, добросовісність, незловживання цивільними правами» [7]. Структура прав і обов'язків відповідних меті договору залежить від належної поведінки. Виконуючи обов'язки, люди протиставляють один одному благо, ознаки якого зафіксовані в законі або в договорі у вигляді моделей поведінки різного ступеню конкретності. У тих випадках, коли немає можливості встановити чітку модель належної поведінки, у якості засобу її відповідного визначення використовується мета. Тому разом з обов'язками, які точно визначаються в законі і в договорі, існують обов'язки, які визначаються вказуванням на результат, якого слід досягти, або на особу, в інтересах якої слід діяти. Наприклад, зберігач має намагатись до рятування майна, а довірчий власник – до забезпечення вигоди для бенефіціара. Вказана ситуація залишалась би неврегульованою без застосування принципів природного права і принципу добросовісності зокрема.

Визнаючи існування зобов'язань окремих каузальних договорів (із чітко визначеним предметом договором) слід розуміти наявність мети майже у всіх видах договорів. Для виконання договору належним чином надається перелік прав і обов'язків, які спрямовані тільки на досягнення мети, поставленої в договорі.

Сторони можуть детально не визначати порядок здійснення їх прав або обов'язків, але залежно від результату ці права і обов'язки мають відповідні межі. У деяких договорах кредитор не може знати порядок здійснення поставленої задачі перед боржником, тому критерієм правомірності їх здійснення є відповідність дій боржника меті договору. Тому слід розмежовувати умови, які спрямовані на досягнення мети договору та умови які регулюють порядок досягнення мети договору.

Для оцінки досягнення мети договору слід керуватись наступними критеріями:

- 1) досягнення зміни дійсності, до якої слід спрямовувати свою діяльність;
- 2) вказування особи, в інтересах якої слід діяти.

Зловживання метою договору слід вважати порушенням обох, або окремо одного із вказаних елементів.

Відповідальність за порушення порядку досягнення мети договору може бути застосована судом на підставі вищевказаних положень.

Висновки. Для забезпечення незловживання метою договору існує інститут забезпечення виконання зобов'язань. Закон дозволяє підвищувати відповідальність за зловживання однією із сторін отриманими правами і обов'язками.

Таким чином, без існування принципів природного права було б неможливе застосування санкцій за порушення договору, однією із обов'язкових підстав для визнання зловживання правом є порушення принципу добросовісності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. – С. 10
2. Гаджиев Г.А. «Конституционные принципы добросовестности» // Государство и право. – 2002. – № 7. – С. 58.
3. Мережко А.Л. Lex mercatoria. Теория и принципы транснационального торгового права. – К. : Таксон. 1999. – С. 187.
4. Малейн Н.С. Юридическая ответственность и справедливость. – М., 1992. – С. 160.
5. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Известия Академии наук СССР. Отделение экономики и права. – 1946. – №6. – С. 424-436.
6. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М., 1991. – С. 31.
7. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. – М. : «Лекс-Книга», 2002. – 320 с.

Бабич Ірина Григорівна

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

Добросовісність можна визначити як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків

Добросовісність є відбитком потреби суспільних інтересів в гармонізації господарських правовідносин.

Принцип добросовісності застосовується не тільки як регулятор відносин, він також є критерієм оцінки відповідності позитивному праву встановлених учасниками правових норм.

Без існування принципів природного права було б неможливе застосування санкцій за порушення договору, одним із обов'язкових підстав для визнання зловживання правом є порушення принципу добросовісності.

Ключові слова: принцип добросовісності, зловживання правом, принципи, зобов'язання

Бабич Ірина Григорьевна

ЗНАЧЕНИЕ ПРИНЦИПА ДОБРОСОВЕСТНОСТИ ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ПРАВОМ

Добросовестность можно определить как стремление добросовестно защитить гражданские права и обеспечить выполнение гражданских обязанностей

Добросовестность является отражением потребности общественным интересам в гармонизации хозяйственных правоотношений.

Принцип добросовестности применяется не только как регулятор отношений, он также является критерием оценки соответствия позитивному праву установленных участниками правовых норм.

Без существования принципов естественного права было бы невозможно применение санкций за нарушение договора, одним из обязательных оснований для признания злоупотребления правом является нарушение принципа добросовестности.

Ключевые слова: принцип добросовестности, злоупотребление правом, принципы, обязательства.

Babich Irina

SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN DETERMINING THE ABUSE OF LAW

Integrity can be defined as the desire to conscientiously protect civil rights and ensure the fulfillment of civil obligations

Business is a reflection of the needs of the public interest in harmonizing economic relations.

The principle of conscientiousness is used not only as a regulator of relations, it is also a criterion for assessing compliance with the positive law established by the parties legal norms.

Without the existence of the principles of natural law it would be impossible to apply sanctions for breach of contract, one of the obligatory grounds for the recognition of abuse of the right is violation of the principle of good faith.

Keywords: principle of conscientiousness, abuse of rights, principles, obligations